

Forskning i finlandssvenska

Att forska i finlandssvenska kan vara svårt för forskare både i Finland och i Sverige. Christina Melin, en av de svenska språkforskare som på sistone forskat aktivt och seriöst i finlandssvenskt språkbruk, behandlar här en del av de problem man ställs inför. Författaren har verkat som lektor i svenska i Åbo och Tammerfors.

Att forska i finlandssvenska innebär mycket ofta att man försöker jämföra finlandssvenska och rikssvenska. Snart upptäcker man vissa svårigheter. Både finlandssvenska och rikssvenska är ju vida begrepp, särskilt om man med rikssvenska avser det samma som sverigesvenska, som också inkluderar regionala varianter. Något enklare blir det om man väljer att jämföra finlandssvenskan med rikssvenskt standardspråk, dvs. om man som norm föreställer sig ett i Sverige riksgiltigt språk fritt från provinsialismer. Ett sådant språk finner man tydligen i saklig framställning. Om vi tänker på tidningstext skulle det betyda att detta är sådant språk som möter oss i ledare, kultur- och nyhetsartiklar, de avdelningar av tidningen där det inte brukar förekomma drag som avslöjar författarens geografiska hemvist. Av de jämförelser som hittills gjorts mellan rikssvenskt och finlandssvenskt tidningsspråk framgår emellertid att det finns skillnader också i sådant stoff, där man i Sverige normalt inte brukar finna regionala drag.

Slutsatsen blir att finlandssvenskan antingen saknar samma överregionala standard som finns i Sverige, eller att man måste räkna med ett särskilt finlandssvenskt standardspråk. Det senare skulle betyda att det finns vissa språkdrag i finlandssvenskan som ur rikssvenskt perspektiv är klart provinsiala eller främmande men som sedda ur en finlandssvensk synvinkel uppfattas som standardspråkliga. Om man ansluter sig till det senare synsättet får man i viss mån revidera den traditionella bilden av finlandssvenskan som jämställd med andra regionala varianter inom det svenska språkområdet. I stället finns det skäl för att se på finlandssvenskan som en mer självständig språkart med språknormer som utvecklats under andra betingelser än i Sverige.

Trots att forskningen i finlandssvenskt skriftspråk ännu ligger i sin linda, kan man konstatera att de undersökningar som hittills gjorts från svenskt håll väckt en del skeptiska reaktioner i Finland. Detta framgår bl.a. av förordet till Birger Liljestrands bok *Juttu och sammetsfarmare* (1985). En förklaring till att just tidningsstudier kan tyckas ge en skev bild av finlandssvenskan är nog främst att det sällan framgått klart varifrån exemplen hämtats. En finlandism i en ledare eller kulturartikel har ofta en annan status än vissa ord man kan läsa i kåserier och insändare. Annonserna utgör också en särskild kategori, eftersom dessa i många fall är direktöversatta från finska eller skrivna av personer som inte har svenska som modersmål. För att få grepp om vad som kan sägas vara finlandssvenskt standardspråk borde man alltså i första hand undersöka redaktionellt stoff i större dagstidningar och jämföra detta med motsvarande stoff i rikssvenska tidningar. Men också här finns det fallgropar, eftersom vissa avvikelser från rikssvenskan kan vara vanliga språkfel (som också förekommer i Sverige), tillfälliga interferenser från finskan, slarvfel, tryckfel osv. Enstaka iakttagelser gjorda från rikssvenskt håll kan dessutom vara opålitliga i den meningen att ingen helt och hållet behärskar standard-språkets samtliga uttrycksmöjligheter. Därför är det viktigt att få fram fler undersökningar, för ju fler som oberoende av varandra registrerar ett och samma språkdrag desto större är sannolikheten för att det verkligen rör sig om en finlandism.

Avvikelser och normer

Vad finns det i redaktionellt stoff i Finland som inte förekommer i motsvarande texttyper i Sverige? Givetvis finns det

många ord som är intimt förbundna med det finländska samhället och som saknar exakta motsvarigheter i Sverige, men dessa ord utgör endast en obetydlig del av mängden finlandismer. Själv har jag registrerat arkaismer som *kännspek*, *dimittera* och *beväring*, provinsialismer som *menföre* och *fåhus*, särfinländska ord som *metro*, ord som används i andra betydelser än i Sverige, även facktermer som *deposition*, *dividend* och *rat*. Därtill kommer en brokig blandning av officiella, halvofficiella och allmänt brukade fennicism. Mest är det fråga om översättningslån som *gropförhöjning*, *skyddsväg*, *grundförbättring*, *motorkälke*, *vattentak*, *pantfånge*, men även anpassade ordlån som *talko*, *mujka* och *pärta*. Betydelselånen är också en intressant kategori, där gränserna mellan etablerade lån och tillfällig interferens (= språkfel?) är svåra att dra. Vanligen är det substantiven och framför allt verben som drabbas av betydelseförskjutningar. Ta t.ex. *aula* i betydelsen vestibul, *auskultant* om lärarkandidat eller den friare användningen av verben *föra*, *sätta*, *hämta* och *hålla*.

Syntaxen är den som bär minst spår av finsk påverkan och som i stora drag överensstämmer med rikssvenskt standardspråk. Men om man skall peka på några viktiga tendenser, varav ett par redan noterades av Bergroth, så lägger man främst märke till vissa skillnader i ordföljd och prepositionsbruk. Därtill kommer en förkärlek för skulle-konstruktioner (jfr finskans konditionalis) och s-genitiver i fall där riksspråket kräver andra verbformer respektive prepositionsbruk. Att verbens rektion också kan påverkas visar exemplet *trafikera* som ofta konstrueras intransitivt i finlandssvenskan.

Finlandssvenska journalister har också sitt speciella bildspråk, mestadels inspirerat av motsvarande metaforer i finsk press. Det existerar alltså en gemensam finländsk jargong som både finska och finlandssvenska läsare är väl förtrogna med, men som en rikssvensk läsare står utanför. Således kan man i finlandssvenska tidningar läsa om att beslut fattats "med långa tänder", politikerna "ror och hopar" såvida de inte sysslar med "byktvätt", "lägger pengar i blöt" eller svettas i "budgetrian". Även om de här exemplen inte tillhör det rikssvenska

standardspråket har jag svårt att tro att vare sig journalister eller läsare uppfattar orden och uttrycken som särskilt påfallande. Min uppfattning är att de ingår i en faktisk finlandssvensk språknorm, som sätter gränser för vad som är gångbart i åtminstone tidningsspråket i Finland.

Kan man verkligen tala om en finlandssvensk språknorm utan att kunna peka på en officiellt vedertagen ordbok? Avsaknaden av en sådan kodifierad norm, t.ex. ett komplement till Svenska Akademiens ordbok (som inte innehåller särskilt många finlandismer) är en brist som medför att det uppstår svårigheter för språkbrukare i Finland att ta reda på om ett ord är en finlandism, vilka finlandismer som kan accepteras i olika stilarter och vilka de rikssvenska motsvarigheterna är.

En viss kodifiering har ändå ägt rum om man ser till de tvåspråkiga ordböckerna som utarbetas i Finland. Både de svensk-finska och de finsk-svenska ordböckerna speglar nämligen i viss mån den faktiska normen i Finland. I den finsk-svenska storordboken favoriseras ofta finlandssvenska synonymer och det händer t.o.m. att rikssvenska översättningsförslag saknas. I den nya Stora svensk-finska ordboken lämnas också relativt stort utrymme för finlandismer, särskilt nyare fennicism (översättningslån). Det framgår också ofta, men inte alltid, vilka ord eller betydelser som bara förekommer i Finland. Liksom i tidigare ordböcker har man också tagit med ord, som bedöms som felaktiga enligt språkvårdarna. Den som vill kontrollera ett ords användning och godtagbarhet, måste alltså i sådana fall anlita andra källor.

Även om den stora majoriteten finlandssvenskar använder sin svenska för att kommunicera med varandra så finns det situationer då man kan vilja undvika finlandismer, inte av estetiska utan av kommunikativa skäl. En regel vid all kommunikation är ju att man ställer in sig på mottagaren och anpassar språket efter situationen. Översättare, författare m.fl. kan ibland behöva veta vad som är gångbart i Sverige. Det innebär att någon måste ta på sig ansvaret för att dessa grupper skall få sådana upplysningar. Detta är lättare sagt än gjort, efter-

som det än så länge tycks saknas adekvata läromedel inom det här området. Utforskningen av finlandssvenskan har alltså bl.a. ett rent praktiskt syfte.

Även om de flesta vid det här laget är överens om att det finns skillnader mellan rikssvenskt och finlandssvenskt språkbruk tycks det ändå råda den uppfattningen att vi har samma norm i båda länderna. Den synen grundar sig på tanken att norm och bruk är två av varandra oberoende storheter. Om man med norm avser den faktiska (konkreta) normen, den som ger uttryck för människors språkkänsla, måste man emellertid erkänna att språket som system och språket i användning står i ett ömsesidigt beroende av varandra. Sett ur den synvinkeln är det helt naturligt om språknormerna varierar och förändras allt som en följd av språkbrukarnas användning av språket.

Vid sidan av den *faktiska* och den *kodifierade* normen brukar man också, bl.a. i undervisningssammanhang, tala om *upplevd* norm. I Telemans bok *Språkrätt* (1979) beskrivs förhållandet mellan faktisk och upplevd norm på följande sätt:

”Åtskilliga människor har medvetna föreställningar om hur den offentliga normen är ... Om sådana människor blir uppmärksamma på skillnaden mellan sin egen upplevda norm och det verkliga bruket, tenderar de ibland att se språkbruket som korrumperat eller tillfälligt avvikande.” Vid språkliga jämförelser, t.ex. inom stilforskningen, kan norm också få betydelsen ’något att jämföra med’. Det är den betydelsen som avses i första stycket av den här artikeln. Ordet norm är alltså ett mångtydigt begrepp, vilket kan leda till en del missförstånd i debatten. När Christer Laurén gav ut en bok med titeln *Normer för finlandssvenskan* (1985) avsåg han, av innehållet att döma, ytterligare en betydelse hos norm, nämligen ’riktlinje’ eller ’princip’. Därmed är vi inne på ett viktigt område, nämligen det som gäller den officiella språkvårdens inställning till finlandssvenska språkdrag. Skall man också i fortsättningen hålla fast vid den rikssvenska normen, trots att språkbruket pekar åt annat håll? Eller skall man gå språkbrukarna till mötes och acceptera en språknorm som visserligen skiljer sig

från rikssvenskt standardspråk, men som ligger närmare den faktiska normen i Finland?

Vad är en finlandism?

I all debatt om finlandssvenskan förekommer ordet finlandism, ofta dock i lite skiftande betydelser. När Bergroth skulle undersöka avvikelser från rikssvenskt standardspråk, det så kallade högspråket, fastnade han för termen provinsialism, eftersom han snart märkte att ”finlandismerna” ofta också förekom någonstans i Sverige, dialektalt, regionalt eller individuellt. Men han liksom många andra har också använt termen finlandism i samma betydelse, dvs. om språkdrag som avvikit från standardnormen i Sverige.

Redan på Bergroths tid tycks ordet finlandism ha väckt starka känslor och klart motstridiga reaktioner. Den ena ytterligheten var att man i finlandismerna såg uttryck för den finlandssvenska folksjälens, den andra ytterligheten var att betrakta varje finlandism som ett klumpigt språkfel. Fortfarande verkar det som om ordet är förbundet med vissa känslor. Ofta tycks ordet som sådant uppfattas som kritik av en språklig företeelse. Ibland har jag frågat mig om en norrlänning skulle reagera på samma sätt om en stockholmare påpekade att *lämmen* ’stel i kroppen’ är en norrlandism.

Det förefaller mig som om den historiska bakgrunden i Finland har gjort att språkfrågor fått en alldeles speciell laddning och att vissa språkliga termer blivit så belastade att det kan uppstå svårigheter att överhuvudtaget diskutera språkliga företeelser. För att man skall kunna föra en debatt om finlandssvenskans förhållande till rikssvenskan, behövs det en någorlunda klar terminologi, ord som förstås och accepteras av såväl skribenter som läsare. I vetenskapliga sammanhang är det visserligen brukligt att varje forskare definierar hur han använder vissa centrala begrepp, men även i sådana sammanhang vore det en fördel om forskarna kunde enas om en terminologi som är relativt enhetlig.

För den som forskar i finlandssvenska är det synnerligen viktigt att få fram termer

som fungerar vid systematiseringen av språkliga drag. Eftersom termen finlandism är ett ofta använt men också ofta missförstått ord, efterlyser jag en tolkning som tar bort de negativa associationerna och tillåter att ordet ges en generösare tolkning. Beteckningen finlandism är nämligen en smidig och användbar term för en mängd olika förteelser som har med finlandssvenskan att göra. Ordet är kortare än de delvis synonyma uttrycken "finländska" eller "finlandssvenska språkdrag", det är genomskinligt till sin betydelse (något som är typiskt finländskt) och det lämpar sig bättre än termen provinsialism (som lätt ger associationer till landsbygd) för generaliserande översikter. Dessutom kan ordet kombineras med olika modifierande adjektiv. Man kan t.ex. tala om obligatoriska, officiella, allmänna och om yngre och äldre finlandismer, allt beroende på vilken aspekt man vill fästa uppmärksamheten vid.

Skall man då helt gå ifrån andra traditionella begrepp som förekommer delvis synonymt? Nej, de begreppen behövs också, men då förslagsvis som underordnade, mer detaljerade beskrivningar av ordens härkomst. En provinsialism har oftast sina rötter i folkmålen och det betyder att den också kan förekomma dialektalt eller regionalt i Sverige. En arkaism är en ålderdomlighet sett ur rikssvensk synvinkel och sådana finns det på alla språkliga nivåer. Många arkaismer är relativa i den meningen att de kan bedömas lite olika beroende på bedömarens ålder och förtrogenhet med ordet i fråga. Den stora gruppen av fennicismer är mycket brokig, eftersom många av översättningslånen är officiella och obligatoriska medan andra fennicismer kan vara rena tillfälligheter, uppkomna på grund av interferens. I det senare fallet är det ett språkdrag som inte kan kallas finlandism, om man med finlandism avser ett relativt etablerat språkdrag. Eftersom många av dessa "tillfälligheter" emellertid kan visa sig vanligare än man tror och så småningom ge upphov till nya finlandismer är det ändå viktigt att de noteras i undersökningar om finlandssvenskt språkbruk.

En förståelig reaktion från finlandssvenskt håll är att man värjer sig mot att t.o.m. ord som finns upptagna i rikssvenska

ordböcker, t.ex. Illustrerad svensk ordbok eller SAOL, ibland karakteriseras som finlandismer. Man glömmer då att det finns en viss eftersläpning i ordböckerna och att vissa ord som finns upptagna numera kan vara helt okända bland en majoritet av befolkningen i Sverige. Eftersom den språkliga verkligheten näppeligen ändras därför att man inskränker användningen av en viss term, ser jag inget skäl till att avstå från beteckningen finlandism för t.ex. *bilstall* (garage) och *diskbord* (diskbänk). Det är tvärtom viktigt att upptäcka så många finlandismer som möjligt för att få en alltmer fullständig bild av skillnaderna mellan finlandssvenska och rikssvenska. För att ge en så detaljerad bild som möjligt av finlandssvenskan räcker det inte med att se till ordens form, man måste också se till funktionen. Här kan man sannolikt upptäcka nya kategorier av finlandismer, t.ex. stilistiska. Därmed menar jag ord som normalt har olika valörer i de båda länderna. Ord som *skida*, *väggkost* och *mull* är ju inte okända i rikssvenskan, men de har inte samma vardagsklang som i finlandssvenskan. De är stilistiskt markerade och motsvaras i neutrala sammanhang av *åka skidor*, *matsäck* och *jord*.

En nyligen uppmärksammas kategori utgör också de ord som Birger Liljestrand och Mikael Reuter kallat "statistiska" finlandismer. Den gruppen är givetvis svår att komma åt utan jämförbara konkordanser och frekvensordlistor. Men vissa frekvensskillnader är så uppenbara att de kan registreras intuitivt.

Användningen av ordet finlandism som övergripande beteckning har också den fördelen att man slipper ta ställning till varje enskilt ords ursprung. Det är ofta omöjligt att i efterhand konstruera lånvägar och avgöra om ett ord (t.ex. *bykpojke*) eller uttryck (t.ex. lägga pengar i blöt) myntats först på svenska eller på finska, dvs. om ordet / uttrycket skall betraktas som en fennicism eller ej. Och även i fall där orden bevisligen har svenskt ursprung, t.ex. *bilstall* och *diskbord*, så kan man ändå räkna med att de finska parallellbildningarna *autotalli* och *tiskipöytä* haft en inte bara konserverande utan också reproducerande effekt.

Tyvärr finns det en risk att ordet finlandism också i fortsättningen kommer att uppfattas som en värdering, åtminstone så länge det finns finlandssvenskar som fortsätter att tro att *f* står för fult, förbjudet och fel. Om man i stället tänker på att det som är finländskt ofta är fint, funktionellt och fullvärdigt så kan kanske undersökningar som rör finlandssvenskan uppfattas som konstruktiva, om ock ofullständiga försök att få grepp om hur den finlands-svenska språknormen fungerar.

Kartläggning i samarbete

Trots försök att stimulera forskningen i finlandssvenskt skriftspråk har mig veterligen ännu inga projekt kommit i gång i

Finland. De studier som hittills gjorts har initierats från sverigesvenskt håll. Detta är skada eftersom vi, rikssvenskar och finlandssvenskar, behöver varandras kunnande inom det här området. Ingendera parten kan ju fullständigt behärska den andres språknorm utan vi behöver komplettera varandra där luckorna finns. Genom samarbete i gemensamma projekt skulle vi kunna komma ytterligare en bit på väg att kartlägga såväl kärna som periferi i det som med en vid beteckning kunde kallas svenskan i Finland.

Den kartläggningen behövs både för att vi skall få ökade kunskaper om de mekanismer som styr språkutvecklingen och för att vi skall få underlag för en målinriktad och effektiv språkplanering.